

УДК 94(477.74–21):61+37(09)«1879/1887»

Т. М. Моїсеєва**СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ОСВІТИ В ДІЯЛЬНОСТІ
ОДЕСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ (КІНЕЦЬ ХІХ ст.)**

У статті на основі аналізу звітів Одеської міської управи розглядається її діяльність у царині охорони здоров'я та освіти, в тому числі питання фінансування.

Ключові слова: міське самоврядування, міська управа, звіти, охорона здоров'я, освіта, фінансування.

Міські думи та управи були визначені як органи місцевого самоврядування (міського громадського управління) «Городовым положением» 1870 р., яке поклало початок міській реформі.

Згідно з цим документом міська управа була виконавчим органом міської думи. До її компетенції входило виконання постанов міської думи, ведення міського господарства, складання проєктів міських кошторисів, збирання міських податків та ін. [1].

«Городовое положение» серед інших встановлювало і завдання міського громадського управління в соціальній сфері, зокрема: «в) дела, касающиеся благосостояния городского населения: попечение в пределах, законом указанных об охранении народного здравия...; г) устройство за счет города благотворительных заведений и больниц и заведывание ими на основаниях, указанных для земских учреждений относительно подведомственных сим последним такого рода заведений; участие, на том основании, в попечении о народном образовании...» [2].

Основні принципи та засади організації місцевого самоврядування в сучасній Україні регламентовані Законом «Про місцеве самоврядування в Україні», прийнятим в травні 1997 р., з численними правками та доповненнями, внесеними пізніше [3].

Тим не менш проблема місцевого самоуправління все ще залишається актуальною. На жаль, політичні еліти «згадують» про неї лише перед виборами або в часи гострих політичних криз. Невідкладного вирішення потребують питання розширення компетенції територіальних громад та органів, що їх

представляють; чіткого визначення повноважень місцевих референдумів і громадських слухань; формування місцевих бюджетів і перерозподілу фінансових потоків та багато інших. На наш погляд, відповідну реформу необхідно проводити з урахуванням економічних факторів, особливостей національного складу населення, історичного минулого та досвіду вирішення аналогічних проблем в тому чи іншому регіоні.

Про актуальність питання свідчить і інтерес до нього істориків. В останні роки вийшло чимало наукових праць, присвячених дослідженню проблеми як у загальному контексті (на прикладі окремих регіонів) [4], так і діяльності місцевих органів самоврядування в певних сферах суспільного життя [5].

В той же час робота муніципальної влади Одеси (у пореформений період) на ниві охорони здоров'я та освіти ще не знайшла достатнього висвітлення.

Метою статті є вивчення діяльності Одеської міської управи в згаданій царині на основі аналізу її звітних документів (далі — «Звіти»).

Сфера охорони здоров'я.

За «Звітами», у віданні міста знаходилися такі медичні та соціальні заклади, як: міська лікарня, очна лікарня П. Є. Коцебу, міська богадільня.

У міській лікарні (станом на 1879 р.), окрім палат для «обычных больных», існували спеціальні відділення: для «умалишенных», хронічних хворих, сифілітиків, лиманне (діяло лише влітку), Маріїнське — на 20 ліжок для безкоштовного лікування нужденних (утримувалося на відсотки від капіталу, пожертвованого вдовою таємного радника Маріні), тимчасове відділення для військових на 100 койок.

Клініка також мала приміщення для амбулаторних («приходящих больных»), серед яких найбільш бідніші отримували медикаменти з лікарняної аптеки безплатно (таких у 1879 р. нараховувалося до 14 тис.). Зможні ж платили за надані послуги та ліки від 10 до 20 копійок за рецепт.

Всього в 1879 році медичну допомогу в закладі отримали 12344 особи: 7265 за плату і 4807 безкоштовно; у 1881 р., відповідно, — з 11500: 7250 і 4014; у 1885 р. — з 8459: 6482 і 1979 осіб [6].

Специфіка портового міста, яке приваблювало до себе багато робочого люду та шукачів пригод, обумовлювала і структуру захворюваності населення на різні хвороби, зокрема — великий відсоток слабих на венеричні недуги. Так, серед 12 344 осіб, що користувалися послугами медиків в міській лікарні у 1879 р., 4 705 (38 % — підраховано автором) лікувалися у сифілітичному відділенні. У 1881 та 1884 роках ці цифри, відповідно, складали: 26,7 % та 25,4 %. Для порівняння: у 1881 р., під час епідемії тифу, відсоток хворих на цю недугу складав 20,4 [7].

Хворі, що знаходилися в лікарні на звичайному утриманні, платили за лікування в перший тиждень — 2 карб. 50 копійок, другий — 2 карб., останній — 1 карб. 50 копійок; на покращеному утриманні — 15 карб. в місяць; хворі військового відомства — 65 копійок на добу; сифілітичні хворі (за виключенням хворих воєнного відомства) на звичайному утриманні звільнялися від плати.

Значну проблему для міської клініки становила невідповідність наявних можливостей зростаючому попиту населення на медичне обслуговування. За зверненням Виконавчої комісії міською думою було прийнято рішення щодо спорудження при закладі наступних приміщень: 1) «для внутренних больных»; 2) для нервових; 3) для інфекційних з трьома відділеннями; 4) при богадільні — хронічного відділення на 70–80 ліжок. Всі ці будівлі обійшлися місту в 44 684 карб. [8].

Не менш болючими були питання фінансування лікарні, оскільки плата за медичні послуги та прибутки від капіталів суспільної опіки не покривали видатків на її утримання. У зв'язку з цим на перспективу було поставлено завдання: **А.** Збільшення плати за лікування (на звичайному утриманні — до 12 карб. 70 коп. в місяць, на покращеному — до 25 карб.); **Б.** Введення в Одесі особливого лікарняного збору по 1 карб. в рік з прислуги, ремісників та чорноробів; **В.** Спрямування на користь міста всієї суми губернського земського збору, що надходить від Одеси з торгових документів [9].

Стараючись відповідати викликам часу, міська влада, не дивлячись на фінансові труднощі, намагалася відкривати нові медично-соціальні заклади. У 1884 р. при міській лікарні було відкрито ще одну амбулаторію для «приходящих больных», а 7 червня 1887 р. був введений в дію і почав прийом *Інвалідний*

будинок (споруджений в пам'ять царювання імператора Олександра II), розрахований на опікування 100 інвалідів. В цьому ж році для забезпечення його функціонування було виділено 21 425 карб. [10].

Міська богадільня опікувала інвалідів, «идиотов», малолітніх та старих. Більшість з них за соціальним станом становили одеські міщани, а за родом хвороби — старі. В 1879 р. штат богадільні було визначено у 270 осіб обох статей, насправді ж щоденно опікувалося близько 282, а за рік — 410 душ. У 1881 р. в закладі, окрім штатних пацієнтів, перебували також шість пансіонерів імені барона А. Є. Мааса, які утримувалися на відсотки з капіталу, що були пожертвовані установі його сім'єю.

Щорічний перекомплект богадільні пояснювався чергою охочих отримати в ній притулок. У 1885 р. було дозволено поверх комплекту (284 місць) утримувати ще 75 осіб. Це було зроблено з метою прихистити хоча б декого з 198 кандидатів на прийом до закладу, які не мали засобів до існування, родичів, не могли працювати [11].

Міські органи самоврядування приділяли увагу і питанням санітарного надзору. У 1879 р., у зв'язку з початком у приміських поселеннях епідемій дифтериту та віспи, за згодою міської управи, градоначальника і місцевого Управління Товариства Червоного Хреста, в селах Дальнику, Гниляковому, Нерубайському, Кривій Балці було влаштовано чотири тимчасових лікарні. Видатки на найом приміщень, оплату праці сестер милосердя, покупку медикаментів склали 1 903 карб. [12].

Сфера освіти.

Сфері освіти міська управа приділяла набагато більше уваги, зокрема, у її підпорядкуванні перебували: Одеська Маріїнська міська громадська жіноча гімназія, Одеська міська жіноча прогімназія, Міське дівоче училище, Одеське міське училище «Ефруссі», Одеський міський сирітський будинок, Народні училища.

Одеська Маріїнська міська громадська жіноча гімназія спочатку мала статус приватної установи, яка утримувалася А. Е. фон-Оглю. На початку 1868 р. була передана власницею на користь міста за 5 000 карб., а 26 грудня 1868 р. отримала назву «Маріїнської». В рік відкриття гімназія мала 7 класів

та 195 вихованок. На 1889 р. кількість учениць зросла вже до 460 [13].

Одеська міська жіноча прогімназія почала свою діяльність 23 вересня 1879 р., у передмісті — на Госпітальній вулиці Молдаванки, у складі трьох класів та підготовчого. Пізніше у закладі відкривалися нові класи, і у 1884 р. прогімназія була перетворена на Другу гімназію, а в 1889 р. в ній відкрився додатковий 8-й клас. Кількість вихованок зросла з 159 в 1880 р. до 334 у 1889 р. [14].

Цікавою є інформація щодо розподілу учениць цих закладів по віросповіданням та станам. Наприклад, співвідношення учениць православної та іудейської конфесій в Маріїнській гімназії на 1882 р. становило, відповідно (у відсотках), 74 : 19, у жіночій прогімназії — 27 : 71. В 1889 р. показники свідчать про зменшення в обох закладах відсотка представниць іудейського віросповідання: 72 : 11 (Маріїнська гімназія) та 50 : 45 (Друга гімназія). В той же час відсоток православних у Маріїнській гімназії залишається сталим (не збільшується) за рахунок підвищення відсотку вихованок інших конфесій. За соціальним складом (на 1889 р.) співвідношення вихідців з дворян та міських станів (у відсотках) у Маріїнській гімназії становило 53,7 : 33, а у Другій жіночій гімназії — 29 : 64.

Обидві установи фінансувалися з міської скарбниці, в поповнення коштів на видатки йшли і суми збору за навчання. Останній розподілявся наступним чином: учні підготовчого та перших чотирьох класів платили по 50 карб. на рік, з п'ятого по сьомий клас — по 60 карб., восьмого — 100 карб. За необов'язкові предмети плата складала по 15 карб. на рік. Саме плата за навчання становила головну статтю доходів для обох гімназій. В той же час певна кількість учениць від неї звільнялася: у 1879 р. із загального контингенту вихованок Маріїнської гімназії (483 особи), 172 навчалися безкоштовно, в Другій жіночій гімназії — 41 зі 150. Місто на утримання цих закладів виділяло щорічно по 25 100 карб. [15].

Міське дівоче училище засноване 12 березня 1817 р. за ініціативою Одеського міського голови купця Протасова при підтримці графа О. Ф. Ланжерона. На першому етапі існування заклад знаходився у підпорядкуванні Приказу суспільної опіки (господарська частина) та Рішельєвського ліцею (навчальна

частина), а з 23 листопада 1835 р. — Інституту шляхетних дівчат. 24 січня 1883 р. училище перейшло у відання Одеського міського громадського управління.

У 1884 р. училище складалося з трьох класів, в яких училося 153 вихованки, на 1886 р. кількість вихованок нараховувала вже 186 осіб. З учениць стягувалася плата — по 2 карб. 86 коп. (разова) з тих, що вступали в училище, та по 12 карб. в рік для тих, хто бажав навчитися кравецькому ремеслу. Зранку в класах дівчата вивчали загальноосвітні предмети, а з 12:00 до 15:00 займалися ремеслами (шиття білизни, вишивання та ін.). Створені в майстернях вироби згодом реалізовувалися: в 1886 р. училище заробило на їх продажу 1253 карб. У цьому ж році міською управою було прийнято розпорядження по ремісничому відділенню закладу — для удосконалення навичок в рукоділлі та в допомогу учителькам-майстриням, залишати при установі певну кількість учениць, що завершили курс навчання з оплатою кожній по 50 карб. за навчальний рік (з 1 вересня 1886 р. в закладі залишилися 4 випускниці) [16].

Міський сирітський будинок (точна дата заснування невідома) наприкінці 1865 р. перейшов з відання Приказу суспільної опіки у підпорядкування Одеського міського громадського управління. Прийом сиріт здійснювався після балотування в Опікунській раді закладу. Перевага (за «Звітами») надавалася дітям одеських громадян та круглим сиротам. В той же час аналіз документів свідчить, що серед загальної кількості вихованців, левову частку складали напівсироти. Так, на 1 січня 1885 р. (183 вихованця) співвідношення круглих та напівсиріт складало 45 : 138, у 1887 р. (211 вихованців), відповідно, 55 : 156.

Учні, окрім початкової освіти, отримували також професійні навички, працюючи у влаштованих тут майстернях (столярній, шевській, кравецькій).

Навчальний процес було організовано наступним чином: з 9:00 до 13:30 — навчання в класах, з 15:00 до 18:00 — в майстернях. У 1885/1886 навчальному році, у зв'язку зі схваленням Опікунською радою проектом перетворення училища при сирітському будинку у професійне, було внесено зміни в програми викладання та розподіл навчального матеріалу. Зокрема, курс поділявся на загальноосвітні та ремісничі класи, було

збільшено кількість уроків технічного малювання (з 8 до 14 на тиждень) [17].

Одеське міське училище «Ефруссі» почало діяти 31 березня 1872 р. (у власному будинку, побудованому на кошти, що були пожертвовані паном Ефруссі), утримувалося на кошти міста. Училище складалося з чотирьох класів. Плата за навчання становила 6 карб. на рік, незаможні учні, за рішенням Управи, від плати звільнялися. На 1885 р. в закладі навчалося 154 особи, серед яких основну масу складали учні з міських станів іудейського (92) та православного (57) віросповідання. У 1887 р. кількість учнів збільшилася до 247 (по конфесіям, відповідно, 125 та 116). Домінування в загальному контингенті учнів-євреїв пояснювалося тим, що назва установи склала у населення хибне уявлення, що училище є єврейським навчальним закладом і православні в нього не приймаються. Пізніше співвідношення православні — іудеї змінюється на користь перших: у 1890 р., відповідно, 201 : 171 [18].

Початкові Народні училища

Впродовж 1879 р. місто утримувало 27 народних училищ: 8 однокласних, 16 двокласних, 2 трикласні та 1 чотирьохкласне — всього 50 класів, в яких навчалося 2787 учнів (1635 хлопчиків і 1152 дівчинки). Кількість народних училищ з року в рік збільшувалася, що обумовлювалося нестачею місць в них для бажаючих вчитися (у 1886 р. 300 дітей не змогли почати навчання, у 1887 р. — 500).

В 1884 р. діяло вже 36 училищ на 67 класів та 3710 учнів (до того ж було відкрито два додаткових класи при існуючих закладах — училищі в домі фон Бенета на Новій Слобідці, та другому Дальницькому училищі), а в 1887 р. — 42 училища на 81 клас та 4728 учнів (в тому числі сільськогосподарське училище, ремісничо-токарний клас для хлопчиків та рукодільний для дівчаток). Як видно з наведених даних, в училищах діти навчалися не тільки грамоті, а й ремеслам.

В 1884 р. міська управа прийняла рішення про встановлення норми, за якою на одного вчителя мало припадати не більше 45 учнів, що призвело до певного зниження їх кількості в порівнянні з попереднім роком (менше на 76 осіб). Цей припис витримувався і в подальшому.

Аналіз соціальної структури учнівства свідчить, що основний контингент Народних училищ становили міщани (близько 71 %), на другому місці — селяни (бл. 18 %), на інші групи (дворяни, духовенство, купці, іноземці) припадає бл. 11 %.

Головні статті видатків закладів становили: жалування викладачам, найом приміщень, їх ремонт та опалення, придбання навчальних посібників. Витрати міста на утримання одного училища збільшилися з 1897 карб. у 1880 р. до 2518 карб. у 1889 р. [19].

Таким чином, досліджувані документи дають можливість зробити висновок, що діяльність міських органів самоврядування у сферах охорони здоров'я та освіти зосереджувалася в основному на питаннях фінансування, реорганізації старих та відкритті нових установ.

Джерела та література

1. Тиганій К. А. Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса): монографія / К. А. Тиганій. — Одеса: Юридична література, 2011. — С. 93.
2. Полное собрание законов Российской империи. — Собрание 2. — Отд. 1. — Т. 45. — № 48498. — С. 821–839.
3. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 р. — Редакція від 23.10.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
4. Євтушенко Л. Є. Органи державної влади й міського самоврядування: проблеми взаємодії в умовах міської реформи 1870 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukrasi/politics/2009/122-109-4.pdf>; Марченко О. М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. — Одеса, 1997. — 180 с.; Марченко О. М. Міське самоврядування на Півдні України за реформою 1870 року: сутність, функції та діяльність [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zsu.zp.ua/ru/uk/articles/105.pdf>; Плаксієв Т. М. Міське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині XIX — на початку XX ст. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 — Історія України. — Запорізький державний університет, Запоріжжя, 2001; Тиганій К. А. Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса): монографія / К. А. Тиганій. — Одеса: Юридична література, 2011. — 368 с.; Циберт В. Становлення органів самоврядування міст Південної Украї-

- ни в останній чверті XVIII — середині XIX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Випуск 16. — Запоріжжя: Просвіта, 2003. — С. 30–34; Черемісін О. Місцеве самоврядування Південної України кінця XVIII — першої половини XIX століть // Краєзнавство. — 2009. — № 3–4. — С. 222–227.
5. Моїсеева Т. М. Розвиток форм та засобів соціальної підтримки населення Одеси після проведення міської реформи 1870 р. // Інтелекція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. — Вип. 8. Серія: історія. — Одеса: Астропринт, 2006. — С. 35–46; Ступак Ф. Из опыта деятельности городских общественных управлений в области народного образования [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec2/stat28.html; Тригуб П. М. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі освіти, охорони здоров'я, фізичного виховання і спорту (друга половина XIX — початок XX ст.) / П. М. Тригуб, Н. Ю. Довгань // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 1999. — Вип. VII. — С. 177–182.
 6. Отчет о деятельности Одесской городской управы и о состоянии подведомственных ей частей за 1879 г. — Одесса: Франко-Русская тип. Л. Даникана, 1880. — 79 с. — С. 35–37; Отчет о деятельности Одесской городской управы и о состоянии подведомственных ей частей по военному отделению и отделения городской управы по заведыванию благотворительными учреждениями за 1881 г. — Одесса: типография П. Францова, 1882. — 24 с. — С. 11, 20; Отчет Одесской городской управы о ее деятельности и о состоянии подведомственных ей частей за 1884 г. — Одесса: тип. А. Шульце, 1885. — 57 с. — С. 36; Отчет о деятельности Одесской городской управы и состоянии подведомственных ей частей за 1885 г. — Одесса: тип. А. Шульце, 1886. — 92 с. — С. 38.
 7. Отчет... за 1879 г. — С. 35–38; Отчет... за 1881 г. — С. 12; Отчет... за 1884 г. — С. 35.
 8. Отчет... за 1879 г. — С. 35–38.
 9. Отчет... за 1881 г. — С. 21.
 10. Отчет... за 1884 г. — С. 35; Объяснительная записка к отчету Одесской городской управы за 1887 г. По военному отделению и по отделению по заведыванию благотворительными и богоугодными заведениями. — Одесса: Тип. А. Шульце, 1888. — 46 с. — С. 39.
 11. Отчет... за 1879 г. — С. 45; Отчет... за 1881 г. — С. 24; Отчет... за 1885 г. — С. 51.
 12. Отчет... за 1879 г. — С. 46.
 13. Народное образование в Одессе в ведении Городского общественно-го управления (1873–1889 г.): Статистическое бюро при Одесской городской управе. Издание Одесского городского общественного Управления. — Одесса: Тип. А. Шульце, 1891. — 88 с. — С. 15–16.
 14. Народное образование... — С. 16.
 15. Народное образование... — С. 20, 21; Отчет... за 1879 г. — С. 48, 49.

16. Народное образование... — С. 23; Отчет... за 1884 г. — С. 27; Отчет... за 1885 г. — С. 31; Объяснительная записка к отчету Одесской городской управы за 1886 г. — Одесса: Тип. А. Шульце, 1887. — 56 с. — С. 25–28; Объяснительная записка к отчету Одесской городской управы за 1887 г. По народному образованию и содержанию Городских садов и Александровского парка. — Одесса: Тип. А. Шульце, 1888. — 47 с. — С. 19.
17. Народное образование... — С. 32, 33; Отчет... за 1879 г. — С. 52; Отчет... за 1884 г. — С. 24; Объяснительная записка... за 1887 г. По народному образованию... — С. 24.
18. Отчет... за 1885 г. — С. 32; Объяснительная записка... за 1887 г. По народному образованию... — С. 21; Народное образование... — С. 29–30.
19. Отчет... за 1879 г. — С. 53; Отчет... за 1884 г. — С. 21–22; Объяснительная записка... за 1886 г. — С. 22; Объяснительная записка... за 1887 г. По народному образованию... — С. 4, 7; Народное образование... — С. 44, 46.

Анотації

Моисеева Т. Н. Сферы здравоохранения и образования в деятельности Одесской городской управы (конец XIX ст.)

В статье на основе анализа Отчетов Одесской Городской Управы, рассматривается ее деятельность в области здравоохранения и образования, в том числе, вопросы финансирования.

Ключевые слова: городское самоуправление, Городская Управа, отчеты, охрана здоровья, образование, финансирование.

Moiseeva T. N. Spheres of health protection and education in the activity of Odessa Municipal Council (end of the XIXth century)

The article considers the activity of Odessa Municipal Council in the area of health protection and education, including the questions of financing, analyzing its reports.

Key words: municipal self-government, Municipal Council, reports, health care, education, financing.

Надійшла до редакції 8 квітня 2014 року